



शाहू महाराज आणि जलव्यवस्थापन

श्रीराम साळुंखे

संशोधक विद्यार्थी, इतिहास विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ,
छत्रपती संभाजीनगर

प्रस्तावना:

भारत हा कृषिप्रधान देश असल्याने या देशात प्राचीन काळापासून कृषिव्यवस्था समृद्ध राहिलेली आहे. कृषिसाठी जलव्यवस्थापन ही आधुनिक व्यवस्था असली, तरी प्राचीन काळापासून शेतीस पाणी देण्याचा प्रयत्न झाले. प्राचीन काळातील अनेक वैभवशाली राजवटीच्या काळात असे प्रयत्न झाले आहेत. मध्ययुगीन काळातही सुलतान, बहामनी, मुघल व मराठा सत्ताधीशांनी शेतीस पाणीपुरवठा करण्याबाबत काही प्रकल्प हाती घेतले होते. यामध्ये फिरोज तुघलक, अल्लाउद्दिन खिलजी, मलिक अंबर, सम्राट अकबर, छत्रपती शिवाजी महाराज यांचा आवर्जून उल्लेख करता येईल. तसेच ब्रिटिश राजवटीत काही पुरोगामी संस्थानिकांनी जलव्यवस्थापनाकडे जाणीवपूर्वक लक्ष दिले होते. यामध्ये कोल्हापूर, म्हैसूर इत्यादी ठिकाणाच्या संस्थानिकांचा उल्लेख करता येईल. विशेषतः राजर्षी शाहू महाराजांनी मर्यादित साधनसामग्री असतानाही उल्लेखनीय स्वरूपात जलव्यवस्थापन निर्माण करण्याचा निर्णय घेतला. आधुनिक काळात प्रथमच शाहू महाराजांनी हाती घेतलेल्या राधानगरी धरणाची योजना तत्कालीन भारतात सर्वात मोठी समजली जाते. या धरणाचा पुढील काळात कोल्हापूर जिल्ह्यात मोठा फायदा झाला आहे. याचे एक उत्तम उदाहरण म्हणजे सन १९७२ च्या दुष्काळात संपूर्ण महाराष्ट्र शेतीबाबत अडचणीत आला. परंतु राधानगरी धरणामुळे कोल्हापूर भागातील शेतीवर फारसा परिणाम झाला नाही. याचे पूर्ण श्रेय राजर्षी शाहू यांच्या दूरदृष्टीला द्यावे लागते. अशा कल्याणकारी राजाच्या जलसिंचन धोरणावर प्रकाश टाकणे सध्यास्थितीत गरजेचे आहे. म्हणून शोधनिबंधासाठी प्रस्तुत विषयाची निवड करण्यात आलेली आहे.

शोधनिबंधाची महत्त्वाची उद्दिष्टे

1. शाहू महाराजांना जलव्यवस्थापन क्षेत्रात क्रांतिकारक स्वरूपाचे कार्य कसे करता आले.
2. कोल्हापूर संस्थानातून दुष्काळाचे उच्चाटन करण्यासाठी मोठ्या धरणाची आवश्यकता त्यांनी ओळखली होती हे स्पष्ट करणे.
3. कोल्हापूर राज्यात दूधगंगा व भोगावती नदीवर धरण बांधण्याची त्यांची योजना होती हे स्पष्ट करणे.
4. जलव्यवस्थापनात आधुनिक तंत्राचा उपयोग त्यांनी कसा केला याची मांडणी करणे.



5. जलव्यवस्थापनाच्या दीर्घकालीन झालेल्या परिणामांवर प्रकाश टाकणे.

संशोधन पद्धती:

या शोधनिबंधासाठी ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला असून त्यासाठी प्रामुख्याने प्रथम दर्जाच्या साधनांचा उपयोग केला आहे. सुदैवाने कोल्हापूर येथील पुराभिलेखागारात प्रस्तुत संशोधन विषयावर बरीच साधने आढळून येतात. सदर शोधनिबंधामध्ये त्या साधनांचा उपयोग केला आहे.

शाहू महाराज आणि जल व्यवस्थापन:

शाहू महाराजांनी २ एप्रिल, १८९४ रोजी कोल्हापूर राज्याची सत्ता आपल्या हाती घेतली. पुढे शाहू महाराजांनी सत्ता हाती घेतल्यानंतर सुरुवातीपासून राज्याला दोन भीषण समस्यांना तोंड द्यावे लागले. पहिले संकट दुष्काळाचे आणि दुसरे प्लेगचे होते. याबाबत शाहूंनी अत्यंत योग्य असे नियोजन करून दोन्ही संकटावर मात करण्यासाठी बरेच कष्ट घेतले. राधानगरीसारखे धरण बांधल्यामुळे भविष्यात कोल्हापूर भागास दुष्काळाने फारसे ग्रासले नाही. तसेच शेतीला पाणीपुरवठा करण्यासाठी त्यांनी प्रारंभीच्या काळात राज्यात २० पेक्षा अधिक तलावांना अर्थसहाय्य केले. त्यामुळे तलाव बांधलेल्या भागात दुष्काळाची तीव्रता काही प्रमाणात कमी झाली. तसेच अनेक विहिरी खोदण्यासाठी त्यांनी आर्थिक तरतूद केली.

शाहू महाराजांनी जलव्यवस्थापनासाठी केलेल्या कार्याचा आढावा घेत असताना त्यांच्या कार्याचे दोन भाग पाडले आहेत. पहिल्या भागात सन १८९४-१९०२ या काळात त्यांनी तलाव, विहिरी यांच्यासाठी धन खर्च केले. शिवाय पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था केली. तर दुसऱ्या भागात १९०२-१९२२ या काळात त्यांनी स्वतंत्र अशा पाटबंधारे विभागाची निर्मिती केली आणि राधानगरी धरण बांधण्यासाठी प्रयत्नाची पराकाष्ठा केली. सन १९०२ मध्ये राज्याच्या पाटबंधारे अंतर्गत अहवाल तयार केला. शिवाय पाटबंधारे खाते प्रशासनात समाविष्ट केले. त्यामुळे पाटबंधारे विभागास खऱ्या अर्थाने आधुनिक स्वरूप लाभले.

1) इ.स. १८९४ ते १९०२:

छत्रपती शाहू महाराजांनी जलव्यवस्थापनाबाबत माहिती घेण्यासाठी सन १८९४ च्या नोव्हेंबर महिन्यात शाहूंनी राज्याचा पहिला दौरा केला. यावेळी त्यांनी शिरोळ पेट्यातील खेड्यांची पाहणी केली. यावेळी त्यांनी या भागातील पिकाचे अवलोकन केले. या प्रदेशात जमीन चांगली असल्याने पीक पाणी चांगले येते, त्याची त्यांना खात्री होती. या प्रदेशाला दुष्काळाची झळ बसते त्यासाठी पाण्याची व्यवस्था करणे गरजेचे असल्याचे त्यांच्या निदर्शनास आले. सन १८९४ च्या एप्रिल महिन्यात शाहूंनी गारगोटी पेट्यांचा दौरा केला. यावेळी त्यांनी येथील जंगलाचीही पाहणी केली. या सुमारास गारगोटी येथे पिण्याच्या पाण्याची समस्या गंभीर होती, म्हणून शाहूंनी गारगोटी पासून २ किलोमीटर अंतरावर असलेल्या झऱ्यातून पाणी आणण्याची सूचना अधिकारी वर्गास केली.

सन १८९६ ते १७ मध्ये दुष्काळाची तीव्रता अधिक होती. म्हणून शाहूंनी दुष्काळासाठी स्वतंत्र यंत्रणा उभारली. याबाबतचा उल्लेख पुढीलप्रमाणे आलेला आहे.

“Orders were then at once issued to revenue officials to personally see the state of things and report on the people & cattle as also water supply fodder, and c and c. His highness at the same time appointed the Divan of famine officer for the whole state, he having experience of the big Famine of 1877.”

दुष्काळ निवारणासाठी अनेक उपाययोजना करण्यात आल्या. Famine Code Section 18 प्रमाणे दुष्काळ ग्रस्तांना अन्नधान्याची मदत करण्यात आली. प्रत्येक बाजाराच्या दिवशी अन्नधान्याचे वाटप करण्यात येत असे. दुष्काळात कामाची संख्या वाढवण्यात आली. यामध्ये रस्ते तयार करणे, विहिरी खोदणे, तलावातील गाळ काढणे, नवे तलाव बांधणे यांना प्राधान्य दिले. तसेच शेतकऱ्यांच्या जनावरांसाठी स्वतंत्र अशी व्यवस्था केली. रायबाग भागात दुष्काळाची भीषणता अधिक होती. त्यामुळे त्या भागाकडे विशेष लक्ष दिले. दुष्काळ कामासाठी निधीची तरतूद केल्यामुळे फारशा अडचणी निर्माण झाल्या नाहीत. दुष्काळ पावसाअभावी पडतो. त्याचा शेतकरी वर्गावर प्रतिकूल परिणाम होतो म्हणून शाहूंनी तलाव व विहिरी यांच्याकडे विशेष लक्ष दिले. त्यांच्या काळात बांधलेल्या तलावांची आणि खोदलेल्या विहिरींची माहिती ही पुढीलप्रमाणे विशद करता येईल.

1. विहीर :

कोल्हापूर राज्यात अधिक प्रमाणात विहिरी शेतकऱ्यांनी खोदल्या आहेत. सरकारने खोदलेल्या विहिरींची संख्या फारशी आढळत नाही. १८९३ मध्ये विहिरींची संख्या १२०१६ इतकी होती. सन १९०६-०७ मध्ये विहिरींची संख्या १२५० इतकी होती.

यावरून असे दिसते की, विहिरी खोदल्याची संख्या कमी होती. या काळात शाहूंनी तलावासाठी बराच पैसा खर्च केला होता. तसेच शेतकरी वर्ग गरजेनुसार विहिरी खोदत असे. त्याला काही वेळा सरकारकडून तगाईपोटी अर्थ साहाय्य होत असे. सन १८९६ ते १७ मध्ये विहिरी खोदणे आणि विहिरीतील गाळ काढणे याबाबत राज्याने लक्ष दिले होते. या काळात नव्या विहिरी खोदण्यापेक्षा विहिरीतील गाळ काढण्याकडे लक्ष दिले होते. याचेच एक उदाहरण म्हणजे पन्हाळा पेट्यात ५० खेड्यातील विहिरीतील गाळ काढला.

रायबाग महालमध्ये कटकभावी, हायकूड, रायबाग, खानावळ, बणूर, कटकोळ (फकीरा), मरबंदभावी, केसरपूर, धारूर, हमजीहजी, तार्थभावी, पट्टणशेट्टी (कटकोळ), तोलगीभावी (कटकोळ), सिदनाळ, तरणगट्टी, बेनकनभावी, केलभावी व महात याशिवाय आणखी काही विहिरींची नावे आढळतात. या विहिरी शेतकऱ्यांच्या मालकीच्या असून गाळाने भरलेल्या होत्या. शेतकऱ्यांना गाळ काढणे शक्य नव्हते म्हणून राज्याने गाळ काढण्यासाठी दुष्काळी कामाच्याद्वारे आर्थिक मदत केली होती. या भागातील जमिनी काळ्या



मातीच्या आहेत. पावसाळ्याच्या दिवसात विहिरीच्या सभोवतालची माती विहिरीत वाहून येते त्यामुळे पाणी साठ्यावर प्रतिकूल परिणाम होत असे. रायबाग महालातील विहिरीतील काढलेल्या गाळाच्या खर्चाचा तपशील आढळतो. गाळ काढण्यासाठी जास्तीत जास्त ४५० रुपये आणि कमीत कमी ५० रुपये खर्च केला होता. तसेच एप्रिल-मे, १८९७ मध्ये या विहिरीतील गाळ काढला होता.

तोरगल महालात किल्ले तोरगल, नवी पेठ (तोरगल) नवी पेठ (मशिदीजवळ), म्हाकरे, शेंडूर (दोन विहिरी) असे काही विहिरीत छोट्या ओहोळ्यातून पाणी वाहून जमा होत होते. काही ठिकाणचे ओहोळ गाळामुळे मुजले होते. अशा काही ठिकाणी वाहणाऱ्या झऱ्यांची (ओहोळ्यांची) दुरुस्ती करण्यात आली. त्याचा परिणाम चांगला झाला. काही विहिरीच्या पाण्यात वाढ झाली. अशा प्रकारची दुरुस्ती बांबवडे, गोडसे, मांजरे व हसुर इत्यादी ठिकाणी केली. चांगल्या प्रतीची जमीन असणारा शेतकरी त्या काळात स्वतःची विहीर खोदण्यासाठी प्रयत्नशील असे. सधन शेतकऱ्यांच्या स्वतःच्या मालकीच्या विहिरी होत्या. काही विहिरींना २०० वर्षांचा कालावधी लोटला असला तरी अद्यापही त्या विहिरी चांगल्या अवस्थेत आहेत. आंबेवाडी, हालोंडी या ठिकाणच्या विहिरी आजही प्रेक्षणीय समजल्या जातात. तसेच १९ व्या शतकात जेवढ्या विहिरी होत्या तेवढ्याच विहिरी २० व्या शतकाच्या प्रारंभी दिसून येतात, साधारणपणे ४० विहिरी नव्याने खोदल्या आहेत. त्या काळात एखाद्या गावात पाण्याची टंचाई जाणवत असे. अथवा पिण्याचे पाणी चांगल्या प्रकारचे नसे अशा गावात शासनाकडून विहिरी खोदल्या जात असत. या विहिरी गावास लागून असत. त्यामुळे ग्रामस्थांना पाणी आणण्यास फारश्या अडचणींना तोंड द्यावे लागत नव्हते. या काळात काही गावात संपूर्ण गावास उपयुक्त ठरलेल्या विहिरी खोदल्या आहेत. दिंडनेर्ली गावात अशा प्रकारची विहीर खोदली होती. शिवाय नळाची व्यवस्था केली होती. त्याचा फायदा सर्वांना झाला होता.

२) तलाव:

सन १८९६-९७ च्या दुष्काळाचे संकट मोठे होते. त्यामुळे शाहूंनी दुष्काळी भागांना भेटी दिल्या. त्यांनी रायबाग भागातील अनेक गावांना भेटी दिल्या. सन १८८६ मध्ये रायबाग महालात अनेक ठिकाणी तलाव बांधले होते. या तलावांची त्यांनी बारकाईने पाहणी केली. या तलावात काही प्रमाणात पाण्याचा साठा असल्याचे त्यांच्या निदर्शनास आले होते. तसेच तलावाच्या सभोवताली असणाऱ्या पिकांची परिस्थिती चांगली होती. तलावाच्या पाण्यामुळे हा बदल झाल्याचे त्यांच्या निदर्शनास आले. तसेच तलावातील पाण्याचा उपयोग पिण्यासाठी होत होता. म्हणून त्यांनी राज्यात आणखी काही तलाव बांधण्याचा निर्णय घेतला. रावसाहेब विचारे यांची सन १८९६ मध्ये कार्यकारी अभियंता पदी नेमणूक करण्यात आली. पदभार स्वीकारल्यानंतर त्यांनी लागलीच दुष्काळी भागाची पाहणी करून सविस्तर अहवाल तयार केला. दुष्काळी भागात तलाव बांधण्याची योजना तयार केली. यापूर्वी छोट्या आकाराचे तलाव बांधले होते. या सुमारास मोठ्या आकाराचे तलाव बांधण्याचा निर्णय घेण्यात आला. कोणत्या ठिकाणी तलाव बांधले जाणार आहेत, त्यासाठी किती खर्च येणार याचे अंदाजपत्रक तयार केले होते आणि



प्रत्यक्ष कामास सुरुवात जानेवारी १८९७ पासून झाली. पेठवडगाव, अतिग्रे आणि शिरोळ येथे आकाराने मोठे तलाव बांधण्याचा निर्णय घेतला. हे तीनही मोठे तलाव चांगल्या रीतीने बांधले. या तलावांना १२५ वर्षे झाली असून अद्यापही हे तलाव चांगल्या अवस्थेत आहेत.

पेठवडगावच्या तलावास सर्वात अधिक खर्च करण्यात आला. या तलावासाठी ११७३८२ रु. खर्च आला होता. या तलावाच्या पाण्याचा उपयोग शेतीसाठी आणि पिण्यासाठी करण्यात येत असे. या तलावाचे नामकरण “लक्ष्मी तलाव” असे केले आहे. या काळात अतिग्रे, रुकडी आणि चौकाक गावात पिण्याच्या पाण्याची टंचाई होते म्हणून या तीनही गावांना पाणीपुरवठा करण्यासाठी अतिग्रे येथे तलाव बांधला. या गावाजवळ ओढ्यामध्ये पावसाळ्यात पाणी असे आणि उन्हाळ्यात हा ओढा पूर्णपणे कोरडा पडत असे. शिवाय गावापासून पंचगंगा नदी बरीच लांब होती. गावातील विहिरींना फारसे पाणी नव्हते. त्यासाठी रावसाहेब विचारे यांच्या मार्गदर्शनाखाली येथील तलाव बांधण्यात आला. या तलावास ९६१९७ रुपये खर्च आला. शिरोळ येथे तलाव बांधला.

दुष्काळात प्रजेस पाण्याची टंचाई जाणवू नये, या हेतूने शाहूंनी जवळ जवळ २० तलावांची दुरुस्ती केली आणि तेवढेच नवीन तलाव बांधले. तलावाच्या दुरुस्तीसाठी झालेल्या खर्चाचा तपशील पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. तलाव बांधण्यासाठी कळंबा तलावास ६५५३ रुपये, वडणगे तलाव-७८९२ रुपये, निगवे तलाव-१७७८ रुपये, सरुड तलाव (नवीन) - ७१६९ रुपये, शहापूर तलाव (नवीन) - १४०२ रुपये, कोतोली तलाव - १०९० रुपये, सावर्डे तलाव - १८७४ रुपये, अबू तलाव-३४७८ रुपये, कटकोळ तलाव-१०५० रुपये, बनूर तलाव-२५५३ रुपये, तरगणगट्टी तलाव-३९३४ रुपये, पडेगिरी तलाव-१७७५ रुपये, तोरगल तलाव-३२९२ रुपये व वाशी तलावास ११०० रुपये इतका खर्च आला. त्याचप्रमाणे तिजापूर, भेडसगाव, बेलवाडे इत्यादी ठिकाणी नवे तलाव बांधले. अथवा काही तलावाची दुरुस्ती केली. तलाव बांधण्याबाबतचा उल्लेख पुढीलप्रमाणे Irrigation Work या सदराखाली आला आहे ते पुढीलप्रमाणे-

“During the year under report nearly 16 tanks were survey irrigation purposes. The extent of land that can be safely given for irrigation under the tanks of Sarud & Bhedasgaon was determined. Urgent reports were made to the tank of Sarud. The plans of irrigation channel for the tank at Atigre were prepared. The plans of others tanks surveyed of the tanks and establishment charges respectively Rs.153 and 520.”

सन १८९६ मध्ये दुष्काळामुळे शेतकऱ्यांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागले. जून, जुलै महिन्यात चांगला पाऊस झाला होता. परंतु जुलैच्या तिसऱ्या आठवड्यानंतर पावसाचे प्रमाण बरेच कमी होते. उन्हामुळे शेतकऱ्यांचे बरेचसे पीक नष्ट झाले म्हणून शाहूंनी तलाव बांधण्याचा निर्णय घेतला. पुढील दोन वर्षांच्या काळात जवळजवळ २० तलावासाठी ४ लाख रुपये खर्च करण्यात आले. विशेष म्हणजे यामध्ये वडगाव, अतिग्रे व शिरोळ येथे त्या काळाच्या तुलनेत बरेच मोठे तलाव बांधले. या तलावाचा शेतकऱ्यांना चांगला

उपयोग झाला. वडगाव, अतिग्रे व शिरोळ येथील तलावाचे बांधकाम सुरू असताना शाहूंनी अनेक वेळा भेटी दिल्या. रावसाहेब विचारे यांच्याकडे तलावाची जबाबदारी सोपवली होती. या सुमारास काही तलावांची दुरुस्ती करून जनतेच्या पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सोडवण्याचा प्रयत्न केला. कळंबा तलावाचे पाणी कोल्हापूर शहरास पिण्यासाठी उपलब्ध करून दिले होते. पाणी पुरवठ्याबाबत काही तांत्रिक अडचणी निर्माण झाल्या होत्या. त्यामुळे पाण्याच्या पुरवठ्यावर प्रतिकूल परिणाम झाला होता. त्यासाठी अंदाजपत्रकात (१८९६-९७) ६५३ रुपये तरतूद केली होती. उपरोक्त संदर्भावरून छत्रपती शाहू महाराजांनी तलाव व विहिरीच्या माध्यमातून राज्यात जलव्यवस्थापन व्यवस्था केल्याचे दिसून येते.

ब) इ.स. १९०२ ते १९२२:

१९०२-१९२२ या काळात शाहू महाराजांनी स्वतंत्र अशा पाटबंधारे विभागाची निर्मिती केली आणि राधानगरी धरण बांधण्यासाठी प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली. छत्रपती शाहूंनी राधानगरी प्रकल्पाची निर्मिती करून राज्यात पाण्याचे दीर्घकालीन प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न केला. या प्रकल्पाचा लेखाजोखा चोख ठेवण्यासाठी व भविष्यकालीन अडचणी सोडविण्यासाठी सन १९०२ मध्ये कोल्हापूर राज्याच्या पाटबंधारे अंतर्गत अहवाल तयार केला. शिवाय पाटबंधारे खाते प्रशासनात समाविष्ट केले. त्यामुळे पाटबंधारे विभागास खऱ्या अर्थाने आधुनिक स्वरूप लाभले.

राधानगरी धरण (१९०९):

राधानगरी धरण हे धरण भोगावती नदीवर बांधण्यात आले असून त्याचा उपयोग शेतीच्या पाणी पुरवठ्यासाठी व वीज निर्मितीसाठी केला जातो. एका छोट्या संस्थानाच्या बचतीमधून इ.स. १९०७ मध्ये शाहू महाराजांनी राधानगरी या धरणाच्या महत्वाकांक्षी प्रकल्पाची योजना पुढे आणली. ९ फेब्रुवारी, १९०८ ला गाव नव्याने वसवून त्या गावाचे नाव 'राधानगरी' ठेवण्यात आले. १९०९ मध्ये धरणाचे प्रत्यक्ष बांधकाम सुरू झाले. १९१८ पर्यंत धरणाचे बांधकाम ४० फुटांपर्यंत पूर्ण झाले. पुढे निधीच्या कमतरतेमुळे प्रकल्प पूर्ण होण्यास १९५७ साल उजाडले. पण तत्पूर्वी पाणी साठवणे सुरू झाले होते. महाराष्ट्रातील एक अतिशय भक्कम धरण म्हणून राधानगरी ओळखले जाते.

कोल्हापूरची तहान भागवणारी राधानगरी तालुक्यातील मुख्य धरणे :

कोल्हापूरच्या राधानगरी तालुक्यातील राधानगरी हे धरण होय. बरोबर १०० वर्षांपूर्वी कोल्हापूर राज्याची तहान ओळखून राजर्षी शाहू महाराजांनी भोगावती नदीवर या धरणाची निर्मिती केली. देशात कोणत्याही धरणाला स्वयंचलीत दरवाजांची सुविधा नसेल पण हे तंत्र इथं वापरण्यात आलं. तब्बल ७ टी.एम.सी क्षमता असलेल्या धरणाच्या या भिंती आजही भक्कमपणे उभ्या आहेत. या धरणाचं बांधकाम हे दगडांमध्ये करण्यात आलंय. या विशिष्ट बांधकाम प्रकारावरूनच या धरणाचं बांधकाम किती भक्कम आहे याची प्रचिती येते. चुना आणि शिसे यांचं मिश्रण करून या धरणाची बांधणी केली. ती इतकी भक्कम आहे की



१०० वर्षानंतरही धरण उभं आहे. राजर्षी शाहू महाराजांनी १९०९ साली या धरणाच्या कामाला प्रत्यक्ष सुरुवात केली. हे धरण बांधण्यासाठी महाराजांनी दगडी बांधकामाचा प्रकार निवडला धरणाची उंची ३८.४१ मीटर आहे, तर लांबी १०३७ मीटर आहे. धरणातून पाण्याचा विसर्ग होण्यासाठी ७ स्वयंचलीत दरवाजे बसवले आहेत धरण पूर्ण क्षमतेने भरताच यापैकी एक-एक दरवाजा उघडला जातो. ज्यावेळी राधानगरी धरण १०० टक्के भरेल, त्यावेळी याच दरवाजातून पाण्याचा विसर्ग होतो. अशा पद्धतीचं तंत्र अजून तरी देशातील कोणत्याही धरणावर बसवण्यात आलं नाही. अशा या धरणाची निर्मिती करून शाहूंनी एक कल्याणकारी जलव्यवस्थापन योजना निर्माण केली.

सारांश:

राजर्षी शाहू महाराजांनी शंभर वर्षांपूर्वी सिंचनाचे महत्त्व ओळखून जलव्यवस्थापन कामाला प्राधान्य दिले. विहिरी, तलाव, छोटे बंधारे अशा अनेक योजनांची अंमलबजावणी केली. यापैकी राधानगरी धरण प्रकल्प म्हणजे या प्रयत्नांच्या मालिकेतील मुकुटमणी आहे. छत्रपती शाहूंनी राधानगरी प्रकल्पाची निर्मिती करून राज्यात पाण्याचे दीर्घकालीन प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न केला. छत्रपती शाहू महाराजांनी स्वतंत्र अशा पाटबंधारे विभागाची निर्मिती करून या जलव्यवस्थापनाची काळजी घेतली. या कार्यामुळे शाहूंचे नाव एक कल्याणकारी राजा म्हणून आज ही सर्वज्ञात आहे.

संदर्भ सूची:

1. लठ्ठे अण्णासाहेब बाबाजी, जयसिंगराव पवार (संपादक), श्रीछत्रपती शाहू महाराज यांचे चरित्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर, 2008
2. Report on the General Administration of the kolhapur state (1894-1922)
3. Pawar A. G. (Ed.) Rajarshi chatrapati shahu pepars val. I (1884 - 1894 A. D.) Adoption to installation, Shahu research Institut, Shivaji University, Kolhapur (1978)
4. Sangave vilas (Ed.) Rajarshi chatrapati shahu pepars val. I, Shahu research Institut, Shivaji University, Kolhapur
5. कीर धनंजय, राजर्षी शाहू छत्रपती, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, 2001
6. पवार जयसिंगराव, राजर्षी शाहू स्मारक ग्रंथ, महाराष्ट्र इतिहास प्रबोधिनी, कोल्हापूर, 2001
7. साळुंखे पी. बी. (संपादक) राजर्षी शाहू गौरव ग्रंथ, महाराष्ट्र शिक्षण विभाग, सचिवालय, मुंबई (1976)
8. येडेकर शाम, राजर्षी शाहू एक व्यक्ती दर्शन, कोल्हापूर (1975)
9. तोफखाने व्ही. डी., राजर्षी शाहू महाराजांचे अंतरंग, महाराष्ट्र ग्रंथ भांडार, कोल्हापूर (1963)
10. https://mr.wikipedia.org/wiki/राधानगरी_धरण